

दिलीप कुलकर्णी

ये ते दोन-तीन महिने हा कडक उन्हाळ्याचा, म्हणजे पाणी-टंचाईचा काळ असतो. ह्या काळात निसर्गतःच पाणी कमी होतं. त्यामुळे सर्वांनीच पाण्याचा वापर कमी करणं आवश्यक असतं. ह्यातून सर्वांची जीत होईल. तथापि, काही जणांचा स्वार्थ इतका प्रबळ असतो की, ‘इतरांना प्यायला पाणी नाही मिळालं तरी चालेल; पण, मला धो-धो पाणी मिळालं पाहिजे’ अशा भूमिकेत ते जगतात. हा त्यांचा ‘जीत-हार’ खेळ अंतिमतः ‘हार-हार’ खेळात कसा रूपांतरित होतो, हे ह्यावेळीं बघू या.

* * *

मध्यंतरी एका ओळखीच्यांकडे गेलो होतो. चहा पितांना मध्येच एकदम शांतता निर्माण झाल्याचं जाणवलं. काय झालं ते माझ्या लगेच लक्षात येऊन मी गृहस्वामीला म्हणालो, “नळाला पंप

बसवलेला दिसतोय!”

खजील होऊन, पण स्वतःचं समर्थन करत ते म्हणाले, “हो; पण, काय आहे की, आमच्या अपार्टमेंटमधल्या तिधा-चौधा धनदांडग्यांनी एकापाठोपाठ एक नळाला पंप बसवून घेतले. त्यामुळे आम्हालाही तेच करण्यावाचून इलाज राहिला नाही.”

“पण, असा नळाला पंप बसवणं हा गुन्हा आहे!” मी म्हणालो.

“खरंय; पण, करू काय? घरात जेव्हा थंबभरही पाणी येईनासं झालं तेव्हा त्याला पर्यायच राहिला नाही.”

—‘जीत-हार’ खेळ हे अंतिमतः ‘हार-हार’ खेळाकडे कसे जातात ह्याचं हे उत्तम उदाहरण. एखादा बेजबाबदार, मग्न सदनिकाधारक बेकायदेशीरपणे घरातल्या नळालाच पंप लावतो. नळाला पाणी आलं की, तो पंप चालू करून ते स्वतःकडे

खेचून घेतो. मुळातच कमी दाब असलेलं पाणी मग इतर घरांना मिळतच नाही. त्याचं पाणी भरून झाल्यावर तो पंप बंद करेल, तेव्हा इतरांना पाणी मिळणार. म्हणजेच ह्यात त्याची जीत आणि इतरांची हार असते.

मग दुसरा सदनिकाधारक असाच ‘जिकण्या’चा प्रयत्न करतो : तोही नळाला पंप बसवतो. होता होता सर्वजणच पंपांनं नळातलं पाणी खेचू लागतात नि अखेरीस ‘कोणालाच नीट पाणी न मिळण्याची’ मूळ स्थिती पुन्हा येते. खेळ ‘हार-हार’ असा होतो.

मी गृहस्वामीला म्हटलं : “पण सर्वांनीच पंप बसवल्यावर पुन्हा कुणालाच पाणी नीट मिळत नसणार!”

“हो. मग केव्हा तरी एखाद्याचा पंप बंद होतो. मग प्रेशर वाढून आणखी एक-दोघांचं पाणी भरून होतं नि त्यांचे पंप बंद होतात. मग उरलेल्यांना क्रमाक्रमानं उशीरा असं पाणी मिळतं.”

“पण म्हणजे एकाचं पाणी भरून होईपर्यंत दुसरा थांबतोच ना? मग, पंप न बसवताही हे होऊ शकेल. प्रत्येकाला

१५ मिनिटं नेमून घ्यायची. त्यानं त्या त्या वेळेत पाणी भरून घ्यायचं. इतरांनी आपले नळ बंद ठेवले, तर त्याला ‘फुल प्रेशरनं’ पाणी मिळून पंपाची गरज राहणार नाही. जोवर इमारतीला पाणी पुरवणाऱ्या नगरपालिकेच्या नळाचा व्यास वाढत नाही, तोवर रहिवाशांनी सामंजस्यानं स्वैच्छिक हार स्वीकारत क्रमाक्रमानं एकेकाला जिकू दिलं, तर अशा बेकायदेशीर कृत्याची गरजच राहणार नाही, नाही का?” त्याला खेळ-सिद्धान्त समजावत मी म्हणालो. “ह्यातून पंपाचा खर्च, ऊर्जा आणि विजेचं बिल वाचेल. गुन्हा करत असल्याची टोचणीही संपेल.”

—लोकसंख्या आणि तिचा पाण्याचा वापर बेसुमार वाढलेला असताना दरडोई पाणीवापर कमी करण्याला पर्याय नाही. एकामेकांचं पाणी खेचून घेणं हा काही योग्य मार्ग नव्हे. पण, आपण असे ‘जीत-हार’ खेळत खेळतच राहतो. वरच्या पंपांसारखे.

असाच दुसरा प्रकार म्हणजे विधन-विहिरी. प्रत्येकाला स्वतःच्या मालकीचं पाणी हवं असतं; म्हणून मग प्रत्येक जण

आपल्या भूखंडात बोअर मारून घेतो (जीत). एकानं १०० फूट खोलीचं भोक पाडलं की, शेजारच्या जमीनमालक त्याला हरवून स्वतः जिकण्यासाठी १२० फूट खोल जातो. मग तिसरा १५० फूट, चौथा २०० फूट असं करता करता हल्ली अनेक जण ५००-७०० फुटांपर्यंत खाली जातात. प्रत्येक वेळीं तो तो ‘जिकतो’ नि उथळ बोअरवाले हरतात. त्यांच्या विधन-विहिरीचं पाणीच गायब होतं. पण, पुढच्यानं आणखी खोल भोक पाडलं की, हा आधी जिकलेला हरतो. म्हणजेच, हा ‘जीत-हार’ खेळ हा अंतिमतः ‘हार-हार’ ह्या प्रकारातच संपतो.

‘पाणी फक्त उपसणं’ ह्या निसर्गा-बरोबरच्या खेळात कायमच माणसाची जीत आणि निसर्गाची हार होत राहते. पण, भूजलाची पातळी खाली जात जात साठलेलं पाणी संपलं की, निसर्गाची पुरती हार होते नि त्यामुळे माणसाचीही.

हा नकारात्मक खेळ टाळण्यासाठी लोकसंख्या मर्यादित ठेवणं; सर्वांनी पाण्याचा वापर नैसर्गिक उपलब्धतेच्या मर्यादित ठेवणं; (पृष्ठ ३ वर)

पुस्तक परिचय

ऊर्जा-संयम

सध्या ऊर्जेविषयी दोन मतप्रवाह प्रचलित आहेत. पहिला आहे मुख्यप्रवाहाचा. त्यानुसार सातत्यानं अधिक ऊर्जा वापरून सर्व गोष्टींचं उत्पादन, उपभोग आणि अंतिमतः GDP (एकूण राष्ट्रीय उत्पन्न) वाढवत न्यायचा. ऊर्जास्रोत सापडतील अशा आशा आणि भाकितं सतत व्यक्त करत राहायची; कार्यक्षमता-वाढ आणि सुधारित तंत्रज्ञान ह्यांतून प्रदूषण नियंत्रणात ठेवण्याच्या घोषणा करायच्या. गेली अडीचशे वर्षे ह्याच प्रकारे सर्व काही चालू आहे. १९५० नंतर तर ही प्रक्रिया प्रचंड वेगवान झाली आहे.

मुख्यप्रवाहातल्या वैज्ञानिकांनी आणि अर्थज्ञांनी ‘सातत्यानं होत राहणारी वाढ’ (growth economy) शक्य असल्याचं कितीही कंठशोष करून सांगितलं, तरी वस्तुस्थिती बिघडत चालली आहे ह्याचा अनुभव सर्वांनाच येत आहे. म्हणूनच ह्यात सुधारणा सुचवणारा दुसरा एक प्रवाह आहे. तो ‘पर्यायी इंधनवाद्यांचा’ आहे. त्याचा ह्या ‘सातत्यानं होत राहणाऱ्या वाढी’ला विरोध नाही. फक्त, पारंपरिक ऊर्जांच्या ऐवजी (खनिज तेल, दगडी कोळसा, जल/औष्णिक विजा) अ-पारंपरिक ऊर्जांच्या आधारे ही वाढ व्हावी असं त्याला वाटतं. अणुवीज, हायड्रोजन वायू, सौरवीज, पवनवीज, जैव डीझेल, जैवभार, सागरापासून ऊर्जा असे अनेकानेक पर्याय ह्या विचारप्रवाहातले तज्ज्ञ समोर ठेवत असतात.

मला पहिला मतप्रवाह तर प्रथमपासूनच साफ अमान्य होता. तथापि, दुसऱ्या—अपारंपरिक—प्रकाराच्या ऊर्जापैकी सौरवीज, पवनवीज, जैववायू, जैवभार हे स्रोत ‘निसर्गस्नेही’ आहेत असं मला वाटायचं. अणुवीज, हायड्रोजन, सागरी ऊर्जा ह्यांच्या पर्यावरणीयतेविषयी मी साशंक होतो. विशेषतः अणुवीज ही तर अत्यंत घातक आहे हे मी २० वर्षांपूर्वीच ‘अणु-विवेक’मध्ये सांगितलं. तथापि, अन्य पर्यायी ऊर्जास्रोतांची हानीकारकता माझ्या लक्षात आली नव्हती. सध्याच्या ‘वाढीच्या अर्थव्यवस्थे’ला हे स्रोत अपुरे पडतील

ह्याची मला खात्री होती; तथापि, त्यांचा वापर करायला माझी तत्त्वतः ना नव्हती.

पण, साधारण २००९ पासून पुण्यातल्या गिरीश अभ्यंकर ह्या अभ्यासकांशी जसजशा अधिक गप्पा-चर्चा होऊ लागल्या, तसतसं त्यांच्याकडून ह्या सौम्य ऊर्जांचीही अ-पर्यावरणीयता—किंबहुना घातकता—लक्षात यायला लागली. पुढे त्यांनी ह्या विषयावर ३ निबंध लिहिले, तेव्हा ह्या अ-पर्यावरणीयतेमागचं विज्ञानही उमजलं. जो दुसरा मतप्रवाह आहे तोही पहिल्या-इतकाच—किंबहुना त्याहूनही अधिक—चुकीचा आणि घातक आहे, हे कळलं. ज्या ‘हरित ऊर्जा’ म्हटल्या जातात, त्या खनिज तेल, कोळसा ह्यांपेक्षाही अधिक ‘काळ्या’ आहेत, हे उमजलं.

ह्यातून माझ्या मनातल्या मूळ विचारांना खूपच बळकटी मिळाली. ‘सतत वाढणारी अर्थव्यवस्था/उत्पादन/उपभोग ही असंभव-अशक्य गोष्ट आहे’ हे मी खूप पूर्वीपासून सांगत होतोच. ऊर्जा आणि तंत्रज्ञान ह्यांच्या घातकतेच्या दृष्टिकोणातूनही हेच सांगण्याचा विचार कैक वर्षे मनात होताही. अभ्यंकरांमुळे ‘एंट्रॉपी’ ही संकल्पना जसजशी अधिकाधिक स्पष्ट होत गेली, तसतसा त्याही अंगानं ‘ऊर्जा’ हा विषय मांडावा हा विचार पक्का होत गेला. त्यातूनच ‘ऊर्जा-संयम’ हा ग्रंथ आकाराला आला.

मी ह्या ग्रंथातली मांडणी ३ विभागांत करण्याचं ठरवलं : भूतकाळ, वर्तमानकाळ आणि भविष्यकाळ. पण, वर्तमानकाळाची मांडणी करताना ‘वैज्ञानिक माहिती’ आणि ‘ऊर्जेमुळे निर्माण होणाऱ्या समस्या’ असे दोन स्वतंत्र विभाग होताहेत असं वाटल्यानं ते तसे केले. त्यामुळे ह्या ग्रंथाचे एकूण ४ विभाग झाले.

पहिला विभाग आहे ‘ऊर्जा’ : वर्तमानाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी. त्यातल्या पहिल्या प्रकरणात ऊर्जा-वापराच्या ३ कालखंडांची माहिती आहे. अग्नीचा वापर करण्याचा पहिला कालखंड; निसर्गातून आपोआप मिळणाऱ्या विविध ‘उपलब्ध’ ऊर्जांचा वापर करण्याचा दुसरा कालखंड; आणि १८व्या शतकापासून सुरू झालेला, ऊर्जाचं ‘उत्पादन’ करून त्या वापरण्याचा तिसरा कालखंड. सध्याचं विकास-प्रतिमान ही ह्या तिसऱ्या कालखंडाशी जोडलेली बाब कशी आहे हे मी दुसऱ्या प्रकरणात सांगितलं आहे. ‘अधिक ऊर्जांच्या आधारे अधिक विकास’ हे ध्येय प्रत्यक्षात येतंय

खरं; पण, हा अधिकाधिक ऊर्जा-वापर हा आंतरिक आणि बाह्य पर्यावरणांमध्ये खूप समस्या निर्माण करतोय. ह्या प्रक्रियेची गतिकी आणि समस्यांचं स्वरूप मी तिसऱ्या प्रकरणात उलगडून दाखवलं आहे. चौथ्या प्रकरणात माझ्या मांडणीतला मध्यवर्ती मुद्दा येतो : ‘सतत वाढणारं उत्पादन आणि उपभोग ही अशक्य गोष्ट आहे’. अशा नित्यवर्धिष्णू उत्पादनासाठी ‘आय ऊर्जा’ (income energies) पुरेशा पडणार नाहीत; भांडवली ऊर्जांचा (capital energies) सातत्यानं अधिक वापर करावाच लागेल; नि हे ऊर्जा-भांडवल हे वापरून संपत जाणार असल्यानं त्याबरोबरच प्रचलित विकासही विझत जाईल, असं त्या प्रतिपादनामागचं सरळ तर्कशास्त्र आहे.

ग्रंथाचा दुसरा विभाग हा वैज्ञानिक मांडणीचा आहे. त्यात प्रारंभी सर्व ऊर्जांचा

मूळ स्रोत सूर्यच कसा आहे, हे सांगितलेलं आहे. मग सध्या वापरात असलेल्या २० ऊर्जास्रोतांचं वर्गीकरण एका तक्त्यात केलं आहे. तिसऱ्या प्रकरणात उष्मागतिकीचे दोन नियम समजावून सांगितले आहेत. ह्यांपैकी दुसरा नियम—ज्याला एंट्रॉपीचा नियम म्हणतात—त्याचं विवेचन मी सविस्तर केलं आहे. ‘कोणतीही ऊर्जा वापरताना; किंवा ऊर्जांची रूपांतरं करताना उपयोगात येणारी ऊर्जा खूप थोडी असते (१% ते ३०%); बाकी सर्व ऊर्जा ही घर्षण, उत्सर्जन, प्रदूषण वगैरे मार्गांनी वायाच जाते; वाया जाणारी वा निरुपयोगी ऊर्जा सातत्यानं वाढत राहते, नि ह्यातून ऊर्जांची उपलब्धता घटत जाऊन विकास गोत्यात येतो’, अशी ही वैज्ञानिक मांडणी

आहे. त्यामुळे, अशा ऊर्जा वापरून ‘विकास’ करणं हा ‘पैसाभर शहाणपणा’ नि रुपयाभर वेडेपणा’ कसा आहे हे चौथ्या प्रकरणात सांगितलं आहे. मग ५व्या प्रकरणात वरील वीसही ऊर्जांचं वैज्ञानिक परीक्षण करून प्रत्येक स्रोत हा ‘धनात्मक’ आहे की ‘ऋणात्मक’ हे तपासलं आहे. ज्या १३ प्रकारच्या ऊर्जा ह्या ‘उत्पादित ऊर्जा’ ह्या गटात मोडतात—दगडी कोळसा, खनिज तेल, जल-औष्णिक-अणु-विजा, हायड्रोजन वायू, सौरवीज, पवनवीज, जैव-डीझेल, भू-औष्णिक ऊर्जा, सागरी ऊर्जा—त्या सर्वच्या सर्व ‘ऋणात्मक’ आहेत असा वैज्ञानिक निष्कर्ष पुढे येतो. ज्या निसर्गतः उपलब्ध ऊर्जा आहेत—सूर्यप्रकाश, सौर उष्णता, शाक/मांस, लाकूड—त्याच केवळ ‘धनात्मक’ आणि एंट्रॉपी न वाढवणाऱ्या आहेत. पण, हे वास्तव वैज्ञानिक कसं दडवून ठेवतात, नि ऊर्जाविषयक अनेक अंधश्रद्धा ते कसे पसरवतात हे ‘ऊर्जा आणि वैज्ञानिक बुवाबाजी’ ह्या ६व्या प्रकरणात उकलून दाखवलेलं आहे.

तिसरा विभाग आहे ऊर्जेमुळे सध्याच्या प्रायः सर्व समस्या कशा निर्माण झाल्या आहेत हे दाखवून देणारा. जागतिकीकरण, वसाहतवाद, शोषण, उद्योगीकरण, शहरीकरण, वाहतूक, युद्ध, आधुनिक शेती, घटते रोजगार, केंद्रीकरण, चंगळवाद अशा विविध समस्या ऊर्जेमुळेच कशा जन्मल्या-फोफावल्या आहेत ही गतिकी त्यात समजावून दिलेली आहे.

चौथ्या विभागात येतो भविष्यकाळाचा विचार. सध्याचं ऊर्जाधारित विकास-प्रतिमान हे भविष्यात आत्महत्या कशी करणार आहे ही मांडणी पहिल्या प्रकरणात येते. ‘ऊर्जेच्या शोधात’ वणवण करण्याची काहीही गरज नाही; शोधलेल्या पर्यायी ऊर्जा ह्या प्रचलित पद्धतीच्या विकासाला कधीच पुऱ्या पडणार नाहीत; भविष्यातलं विकास-प्रतिमान हे ‘उपलब्ध’ आणि ‘आय’ ऊर्जांवर आधारलेलंच का असावं लागेल;

त्या परिप्रेक्ष्यात भविष्यातली जीवनशैली कशी असेल... हा सारा विचार दुसऱ्या प्रकरणात येतो. अशी विकासनीती आजच अवलंबणाऱ्या क्यूबा आणि भूतान ह्या देशांची माहिती तिसऱ्या प्रकरणात; तर, अशी जीवनशैली आजच जगणाऱ्या व्यक्ती/समूहांची माहिती चौथ्यात दिली आहे. शेवटच्या प्रकरणात ‘उद्याच्या जीवनशैली’ची ४ ऊर्जा-सूत्रं सांगून काही व्यावहारिक उदाहरणांच्या आधारे ती समजावून दिलेली आहेत. निसर्गस्नेही जीवनशैली स्वीकारताना आणि घडवताना आपल्या ऊर्जांची निवड कशा प्रकारे करायची ह्याची दिशा वाचकांना त्यातून सापडेल.

शेवटी २ परिशिष्टं आहेत. त्यात, ग्रंथातील मांडणीला पूरक असे हेझेल हेंडरसन आणि फ्रिट्जोफ काप्रा ह्यांचे ऊर्जाविषयक काही विचार दिले आहेत.

हा ग्रंथ एका वैशिष्ट्यपूर्ण दृष्टिकोणातून ‘ऊर्जा’ ह्या विषयाची मांडणी करतो. ह्या दृष्टिकोणाचे विविध वैचारिक आणि व्यावहारिक आयाम प्रस्तुत ग्रंथातून वाचकांपुढे ठेवण्याचा माझा प्रयत्न आहे.

वनस्पती आणि प्राणी ह्यांना जगण्यासाठी ऊर्जा ही लागतेच. त्यामुळे ऊर्जेचा वापर पूर्णपणे टाळणं केवळ अशक्य आहे. तशी गरजही नाही. पण, ऊर्जांची गरज वाढवत नेत सध्याप्रमाणे त्यांचा अतिरेकी वापर करणं हेही विनाशक आहे. त्यामुळेच, अभाव आणि अतिरेक ही दोन्हीही टोकं टाळून संयमित ऊर्जा-वापराच्या आधारे समृद्ध जीवन कसं जगायचं ह्याचं मार्गदर्शन ह्या ग्रंथातून वाचकांना होईल, अशी मला आशा आहे. सामान्य वाचक आणि तज्ज्ञ ह्या दोघांचही समाधान करू शकेल अशी ही मांडणी सर्वांनी पूर्वग्रहरहित होऊन समजावून घ्यावी, अशी विनंती आहे.

—दिलीप कुलकर्णी

प्रकाशक : राजहंस प्रकाशन.

पृष्ठे : १२८, किंमत : रु. १००/-

मासिकाच्या मालकीबाबत निवेदन

अर्ज क्रमांक ४ (नियम ८ प्रमाणे) प्रकाशनाचे स्थान : १, ‘मेघदूत’, स्नेहनगर, पुणे ४११ ०३०. प्रकाशनाची आवधिकता : मासिक (प्रत्येक सौर महिन्याचा १ला दिनांक.) मालक, मुद्रक, प्रकाशक व संपादक : दिलीप दत्तात्रय कुलकर्णी राष्ट्रीयत्व : भारतीय. पत्ता : कुडावळे ४१५७१२, ता. दापोली, जि. रत्नागिरी. मी, दिलीप दत्तात्रय कुलकर्णी असे घोषित करतो की, वरील विवरण माझ्या अधिकतम माहिती व समजुतीनुसार सत्य आहे. पुणे, सौर १ चैत्र, शके १९३६

दिलीप कुलकर्णी प्रकाशक

२ गतिमान संतुलन सौर चैत्र, शके १९३६

‘गतिमान संतुलना’ची मी दीर्घकाळची चाहती आहे. त्याची कारणं अनेक आहेत. एक संपादक ह्या नात्यानं मला त्यातलं सातत्य—नियमितता आणि आशय ह्या दोन्ही दृष्टींनी—आणि मांडणीवरची पकड ह्या दोन्ही गोष्टींबद्दल फार आदर आणि कौतुक वाटतं. पण, त्याही पलीकडे, जी जीवनदृष्टी, आणि तसं जगण्यासाठीची जिद्द आणि चिकाटी त्यातील प्रत्येक शब्दाशब्दातून व्यक्त होत असते, ती मला फार मोलाची वाटते. सध्या एकूण उपभोगवादी जीवनशैलीबद्दल जी एक सामाजिक सहमती दिसते; त्या दिशेनं घोडदौड आणि कित्येकदा चढाओढ दिसते, त्या पार्श्वभूमीवर हे व्रतस्थ जीवन आणि त्याची प्रेरणा टिकवणं, वृद्धिंगत करत राहणं, इतरांशी ती जीवनदृष्टी शेअर करत राहणं आणि तेच मिशन बनणं हे सर्व मला आदर्शवत्त्व वाटतं. त्यामुळेच, ‘गतिमान संतुलना’च्या आणि त्याच्या कर्त्याच्या ह्या बारा वर्षांच्या वाटचालीबद्दल मनापासून अभिनंदन आणि पुढील वाटचालीसाठी सदिच्छा. ह्या सदिच्छा केवळ कुलकर्णी दंपतीसाठी नाहीत; त्या केवळ ‘गतिमान संतुलना’साठीही नाहीत; तर, त्या तुमच्या-आमच्या भविष्यासाठी—मोठा शब्द वापरायचा तर ‘जग जगण्यासाठी’—आहेत. त्यासाठी आपला जो वाटा प्रत्येकानं उचलायचा असतो, तो ‘गतिमान संतुलन’ फार मोठ्या प्रमाणावर आणि प्रभावीपणे उचलत आहे ह्याचा मला आनंद आणि आदर वाटतो.

ग.सं.ची वर्गणी पाठवताना...

□ हल्ली ई-मनिऑर्डरी २ दिवसांत मिळतात. पाठविणाऱ्याचे नाव-पत्ता आम्ही नोंदवून घेतो. त्यामुळे, एकाहून अधिक जणांची वर्गणी पाठवताना, प्रत्येकाच्या नावाची ३० रु.ची स्वतंत्र म.ऑ. करावी, जेणेकरून त्यांचा नाव-पत्ता आम्हाला त्याच वेळी कळेल. □ ई-म.ऑ.वर पुढीलप्रमाणे संदेश छापण्यास सांगावे : नवीन वर्गणीदार असल्यास : New Subscriber. जुना वर्गणीदार असल्यास : Renewal (पावती क्रमांक). आम्हाला त्यावरून आवश्यक ती माहिती मिळते. □ वर्गणी चेकने वा पाकिटातून रोखीने पाठवू नये. □ वर्गणी पुण्याला उज्वल ग्रंथ भांडार, अप्पा बळवंत चौक, येथे रोखीने भरता येते. □ म.ऑ. कुडावळ्यास पाठवावी—पुण्यास नको. □ १०पेक्षा अधिक जणांची वर्गणी बँक-खात्यात भरता येईल. आधी खाते क्र. विचारून घ्यावा. □ ई-ग.सं.ची वर्गणी छपील अंकाबरोबरच संपते, त्यावेळी तो पत्ता बाद केला जातो. त्यामुळे, वर्गणीचे नूतनीकरण करताना पुन्हा ई-पत्ता कळविणे आवश्यक आहे. ई-अंकाचे आपोआप नूतनीकरण होणार नाही. ई-पत्ता ई-मेलने कळविला, तरी चालेल. □ gatimansantulan@gmail.com हे ई-खाते फक्त अंक पाठविण्यासाठी वापरले जाते. कृपया त्यावर कोणताही मजकूर, पत्रे, इ. पाठवू नयेत. ती वाचली जात नाहीत वा त्यांना उत्तरेही दिली जात नाहीत. प्रत्येक संदेशासाठी मोठ्या प्रमाणावर वीज खर्च होते, ती वाचवण्यासाठी ही विनंती आहे.

अनेकदा नवी असते व ती मिळाल्यानंतर अनेकदा ती पुस्तकं मिळवून मी वाचते. ‘छोटी पावल’ तर मला फारच प्रेरक वाटतात व त्यांपैकी आपण काय-काय करतो, करू शकतो हे आजमावण्याचा मी प्रयत्न करते. अगदी नातवंडांपासून तर कार्यकर्त्यांपर्यंत ती पावलं पोचवायला मला आवडतं. तसंच सण-उत्सवांना तुम्ही देत असलेले सकारात्मक पर्याय/पद्धती. त्याचबरोबर हे देखील सांगायला हवं की, तुमची छोटी-छोटी पुस्तकंही ह्या दृष्टीनं फार महत्त्वाची आहेत. अधूनमधून ती वाचत राहण्यातूनही हे पर्याय दिसत राहतात व पर्यायी जीवनशैलीबद्दलचा विश्वास (व आत्मविश्वासही) टिकून राहतो, वाढतो.

खरं तर, माझी वैचारिक पार्श्वभूमी, आणि जितकी मला माहित आहे आणि तितकी दिलीप कुलकर्णी ह्यांची पार्श्वभूमी ह्यांत एक मोठा फरक आहे. त्यामुळे कधी-कधी मांडणीतला काही भाग मला खटकतो देखील. मात्र मी ती वैचारिक पार्श्वभूमी वा मतान्तरं आकलनाच्या आड येऊ न देता निलेंपणे वाचण्याचा प्रयत्न करते व बहुतेकदा ढोबळमानाने त्या खटकणाऱ्या/मतभेदांच्या बाबी दुर्लक्षित येतात व अंतिमतः व्यापक हितासाठीच हे लिखाण असल्यानं काही पाठभेद असणारच हे मानून त्यातलं बरंचसं मला स्वीकारता येतं.

ज्याबाबत ग.सं.नं काही वेगळं करावं, करता येईल असं मला वाटतं असे केवळ दोनच मुद्दे आहेत. एक म्हणजे ह्यातला बराचसा अनुभव (म्हणजे अगदी वेगळ्या वाटेनं चालणाऱ्यांचा देखील) आणि त्यामागची मानसिकता, विचार मला मध्यमवर्गीय वाटतो. मध्यमवर्गीय असण्यात काही गैर नाही; परंतु, ती मर्यादा असू नये असं मला वाटतं. म्हणजे असं की, अशी वेगळी वाट चोखाळता येणं ही देखील ‘ऐश’ असू शकते. विपरीत परिस्थितीतही टिकाव धरता येईल असं शिक्षण; सामाजिक, कौटुंबिक, आर्थिक क्षमता व पार्श्वभूमी; आणि अगदी परतीचे दोर कापूनही त्यात शिरलं तरी टिकता येण्याची जिद्द हे सर्व बाळगणारे कितीसे लोक असतील? महाराष्ट्रात खरोखर (निरुपायाने देखील) शेती आणि निसर्गात जगणारा एक मोठा वर्ग (जवळपास ६० टक्के) आहे आणि त्यातला देखील जवळपास ८०-८५ टक्के वर्ग हा अत्यंत गरीब, निसर्गाच्या (आणि व्यवस्थेच्याही) फटकाऱ्यांनी हेलपाटणारा आहे. त्याच्या जगण्यातून तो निसर्गाचा विनाश तर करत नाही; उलट, तो निसर्गाला, पर्यावरणाला सांभाळतो आहे (कळत-नकळत). ह्या वर्गाची, त्याच्या अडीअडचणीची, हाच

वर्ग अत्यंत मोठा असल्यामुळे त्याच्या क्षमतेचीही, फारशी दखल ग.सं.मध्ये घेतली जाताना मला जाणवत नाही. तसंच, दुसऱ्या बाजूनं, शहरात (निरुपायाने) आलेला एक मोठा वर्ग (जवळजवळ ६०-७० टक्के) हा कष्टकरी; श्रमाचा पुरेसा मोबदला न मिळणारा; ज्याच्याकडे क्रयशक्तीच नाही म्हणून पर्यावरणाच्या हानीची देखील क्षमता नसलेला; परंतु, स्वस्तात मिळणाऱ्या वस्तूच त्याला वापरता येत असल्यानं त्याद्वारे होणाऱ्या पर्यावरणाच्या हानीची कल्पना नसलेला व ती असली तरी त्याबाबत निरुपाय असलेला असा आहे. त्यापुढचा २० टक्के वर्ग हा मध्यमवर्गाच्या आसपास आहे, ज्याच्यावर शाश्वत जीवनशैलीचा काही संस्कार होऊ शकतो व त्यातल्या त्यात तोच वर्ग असा प्रयत्न करताना दिसतो देखील. त्यापलीकडे ५-१० टक्के लोक असे आहेत की, ज्यांच्याकडे उधळण्यासाठी पैसा आहे, ‘उपभोग’ हेच त्यांचं जीवनध्येय आहे, आणि त्यांच्यावर कसलाही काहीही परिणाम होणार नाही.

इथे मुद्दा असा की, ही सर्व वस्तुस्थिती पाहता ग.सं. हे विशेषतः शहरा-निमशहरांतल्या ह्या मध्यमवर्गीय समाजाला अपील करू शकतं. हे देखील कमी आहे असं नक्कीच नाही; पण, अपुरं मात्र आहे. विशेषतः जितकं मांडलं व वापरलं जातं आहे त्याहून कितीतरी अधिक पर्याय व क्षमता ग.सं.कडे आहेत असं मला निश्चितपणे वाटतं. आज पॅशन म्हणून, काही वेगळं जगण्याच्या ऊर्मीतून काही लोक शाश्वत जीवनशैलीचे प्रयोग करत आहेत. त्यापलीकडे जाऊन, गावा-गावांमध्ये जे लोक वेगळ्या वाटा चोखाळताहेत, त्यातून तिथलं समाजजीवन बदलण्याचा, त्यातली पर्यावरणपूरकता टिकवण्याचा व शोषण थांबवण्याचा प्रयत्न करताहेत त्यांची दखल घेतली जाताना जाणवत नाही. पर्यावरणपूरकता टिकवणं आणि शोषण थांबवणं ह्या दोन बाबी फार परस्परपूरक आहेत. शोषण ही केवळ आर्थिक बाब नाही, तर ती सामाजिक-सांस्कृतिक-राजकीय व पार्यावरणिक बाब आहे; आणि ती तशी पाहिली नाही, तर आपले प्रयत्न फार वैयक्तिक पातळीवरचे राहण्याची शक्यता आहे. ह्यात वैयक्तिक समाधान मिळेल कदाचित; पण, सभोवतालच्या पूर्णपणे दुसऱ्या टोकाला जाणाऱ्या व्यवस्थेत हे समाधान व त्याआधीचीही त्याची प्रेरणा किती शाबूत राहील, किती लोकांना नव्याने काही करायला प्रोत्साहन व विश्वास देईल ह्याबद्दल माझ्या मनात शंका आहे. विशेष म्हणजे, अशी व्यापक चळवळ बनण्याची ग.सं.ची क्षमता आहे. ग.सं.चे मित्र व बिरादरीतले लोक,

जीत-हार... (पृष्ठ २ वरून)

भरपूर झाडं लावून आणि छतावरणं पाणी जमिनीत मुरवून वापरलेल्या पाण्याचं पुनर्भरण करणं हे सारं आवश्यक आहे. ह्या सर्व कृती म्हणजे माणसाची स्वैच्छिक हार. त्यातून निसर्ग जिंकेल. निसर्ग जिंकला की माणूस जिंकणारच.

निसर्गाला जिंकवण्यासाठी आपण आणखीही अनेक प्रकारांनी स्वैच्छिक हार स्वीकारू शकतो. अनेक बंगले, सहकारी गृहनिर्माण संस्था ह्यांचे जमिनीवरचे हौद भरून वाहत असतात. गच्चीवरच्या टाक्या भरून वाहत असल्या तरी कोणी पंप बंद करत नाही : वीज आणि पाणी हे दोन्हीही वाया जात राहतं. मोलकरणी सगळं धुणं धुवून होईपर्यंत नळ धो-धो चालू ठेवतात : गरज नसेल तर बंद करत नाहीत.

मान्यवर म्हणतात...
ग.सं.च्या तपपूर्तीनिमित्त, समाजाच्या विविध क्षेत्रांतील मान्यवरांना ‘ग.सं.विषयी त्यांना काय वाटतं हे त्यांनी लिहावं’ अशी विनंती आपण केली होती. त्यांपैकीच ही एक सविस्तर प्रतिक्रिया.

सुनीती सु. र.
संपादिका, ‘आंदोलन शाश्वत विकासासाठी’

ग.सं.नं आत्मपरिवर्तनाकडून समाजपरिवर्तनाकडे जावं...

संस्था अशा प्रकारचे काम करतही आहेत. पण, त्याची जोडणी करण्याचा वा त्याचं माध्यम बनण्याचा अजेंडा ग.सं.नं ठेवलेला मला तरी दिसत नाही. हे जाणीवपूर्वक की कसं?

दुसरं म्हणजे, व्यवस्थेच्या (राजकीय-आर्थिक) ज्या स्थितीत व रेट्यात आपण जगतो आहोत ती भयंकर ताकदवान व विनाशकारी आहे. उदाहरणार्थ, आपल्या कृषिविषयक धोरणांमुळे मागील २०-२५ वर्षांत शेतीतून लाखो लोक उखडले गेले आहेत, शहरांमध्ये जगायला आले आहेत; लाखो हेक्टर शेतजमीन बिगरशेती बनली आहे. अनेक ठिकाणी तर ती कायमस्वरूपी नष्ट झाली आहे. जंगलं संपत आली आहेत. अनेक नद्या लुप्त होण्याच्या वाटेवर आहेत; त्याहून अधिक नद्या ‘गटार’ बनल्या आहेत. वाळूउपसा ते चॅनलीकरण अशा सर्व अशास्त्रीय गोष्टीमुळे त्यांचं नदीपण संपून गेलं आहे. समुद्रांकडेची कांजळवनं नष्ट झाल्यामुळे केवळ कासावांच्या आणि माशांच्या प्रजातींना व पर्यावरणालाच नव्हे; तर, भूप्रदेशाच्या अस्तित्वालाच निर्माण झालेला मोठा धोका; मोठ्या धरणांनी होणारं पाण्याचं केंद्रीकरण, पर्यावरणाचा न्हास; अणुऊर्जेचा आग्रह; संपूर्ण ईशान्य भारताच्या पर्यावरणाची वीजनिर्मितीसाठी लावली जाणारी वाट; उत्तराखंडातील हाहाकारानंतरही न बदलणारी विकासाची दिशा; सेझनंतर आता डीएमआयसीसारखे आणखी राक्षसी व पर्यावरणाला हानीकारक प्रकल्प; पश्चिम घाटाला वाचवण्यासाठी गाडगीळ समितीने केलेल्या शिफारशी डावलून पश्चिम घाटाचं अस्तित्व धोक्यात येईल अशा प्रकारचं धोरण आणणं; लवासासारख्या रिअल इस्टेट्स, चहूबाजूंनी फोडले जाणारे डोंगर... हे सर्व सध्याच्या विकासातीचे (त्याला नीती म्हणणं देखील अनैतिक वाटतं) परिणाम आहेत. हे सर्व इतक्या वेगानं आणि ताकदीनं आपल्यावर आदळत येतं की, त्या वावटळीत आपण आपलं

वैयक्तिक पर्यावरण व जीवनशैली सांभाळू शकू, पर्यावरणवाद सांभाळू शकू अशी स्थिती दुर्दैवानं राहिलेली नाही. त्यामुळे ह्यांची दखल घेणं—खरं तर ह्या सर्वाला थोपवण्यासाठीची चळवळ, आंदोलन बनणं, त्या चळवळीचं माध्यम बनणं हे ग.सं.सारख्या प्रवृत्तीचं काम ठरतं. किंबहुना ती अपरिहार्यता आहे असं मला फार आग्रहपूर्वक म्हणावंसं वाटतं. ग.सं.कडे तो विचार आहे, अभ्यास आहे, मांडणीची क्षमता आहे आणि तळमळ आहे. हे सर्व अत्यंत प्रभावीपणे मांडत असून देखील ते ‘मत’ अथवा ‘विचार’ राहताना दिसतं, त्यातून ‘चळवळ’ बनण्याचं आवाहन व पुढाकार दिसत नाही. (मी पुढाकार हा शब्द त्या माध्यमाच्या मर्यादेतच वापरते आहे, जसं ‘केसरी-मराठा’, ‘हरिजन-यंग इंडिया’ किंवा ‘मूकनायक’ ही त्या चळवळीची माध्यमं बनली, ती क्षमता ग.सं.मध्ये खरं तर आहे.)

ह्या टप्प्यावर ग.सं.नं आपल्या कक्षा ह्या दोन दिशांनी—एक, व्यापक समाजजीवनसाठी शाश्वत जीवनशैलीच्या चळवळीचं माध्यम बनणं, व दोन, शाश्वत विकासासाठीचा आग्रह धरणाऱ्या चळवळीचं/आंदोलनांचं माध्यम बनणं—विस्तारायला हव्यात असं मला वाटतं. आत्मपरिवर्तनाचा हा प्रयत्न समाज-परिवर्तनाचा ठरावा. मला वाटतं की, ह्या टप्प्यावर हा विस्तार करण्याचा विचार ‘गतिमान संतुलना’नं केला, तर खऱ्या अर्थानं ती ‘तपपूर्ती’ ठरेल. तपानं मिळालेलं ज्ञान आणि सामर्थ्य अधिक व्यापक संदर्भात व स्तरावर वापरलं जावं, ह्याच सदिच्छा ह्या निमित्तानं व्यक्त करते. ☺

(—आपल्या सविस्तर अभिप्राया-करिता धन्यवाद!

ह्या पत्रलेखातल्या अनेक मुद्द्यांना सविस्तर उत्तरं आवश्यक वाटतात; म्हणून पुढच्या वेळेच्या संपादकीयात ती मांडणी करित आहे. —दि.कु.)

निसर्गामुळे ढळणाऱ्या स्वास्थ्याच्या संतुलनाचं, निसर्गाच्या साहाय्यानं पुनःस्थापन कसं करायचं ह्याचं आयुर्वेदाच्या आधारे दिग्दर्शन करणारं लोकप्रिय पुस्तक

देणं निसर्गाचं—रक्षण आरोग्याचं

वैद्या पौर्णिमा कुलकर्णी

पृष्ठे : ४८
किंमत : ₹ १५
ट.ख. : ₹ २

गतिमान संतुलन
सौर चैत्र, शके १९३६

(क्रमशः)

हिरवं वाचन

अजित बर्जे

□ पुराणातील कथानकांतून बकासुर, भस्मासुर, नरकासुर आदि व्यक्तिरेखांमधून विविध मानवी प्रवृत्ती रेखाटलेल्या आहेत. अतिरेकी उर्जाभक्ती जीवनशैलीच्या माध्यमातून ह्या आसुरी शक्तींचे आधुनिक अवतार आपण आज पाहत आहोत. पूर्वीच्या बकासुराला एक गाडा अन्न व एक माणूस एवढ्यावर थांबायचा तरी विवेक होता. आज मात्र नवनवीन तंत्रज्ञान व बेलगाम क्रयशक्तीच्या जोरावर पचनसंस्थेलाही (निसर्ग) मानवणार नाही एवढी हाव ऊर्जा-बकासुराच्या रूपाने निर्माण झाली आहे. त्यातूनच पर्यावरणाचा घास घेणारा भस्मासुर निर्माण होतो आहे व नरकासुराच्या ताब्यात जाणारा निसर्ग भावी पिढ्यांसाठी वारसा

म्हणून मागे उरणार आहे.

‘लायसन्स टु प्लॅंडर’ ह्या फ्रंटलाईन पाक्षिकाच्या फेब्रुवारीच्या दुसऱ्या पंधरावड्यातील मुखपृष्ठ-लेखातून ह्याचीच प्रतीती येते. पर्यावरण मंत्रालयाचा अतिरिक्त पदभार वीरप्पा मोईली ह्यांनी स्वीकारल्यापासून केवळ वीस दिवसांत तब्बल १.८ लक्ष करोड रुपयांच्या ७३ प्रकल्पांना पर्यावरणिक मंजूरी देण्यात आली आहे. निवडणुकीच्या तोंडावर उद्योगक्षेत्राचे चांगूलचालन केल्याशिवाय तरणोपाय नाही ह्या भावनेतून असे तडकाफडकी निर्णय होत आहेत. ह्यातील उघड गुपित हे आहे की, जयंती नटराजन फायलीवर लवकर निर्णय घेत नाहीत हा जो समज पसरला होता त्याचे परिमार्जन म्हणून पर्यावरण खाते हे तेल व वायू मंत्र्यांकडे सुपूर्त केले गेले आणि ह्यातूनच काय तो संदेश लाभार्थींना दिला गेला. मंजूर केल्या गेलेल्या प्रकल्पांचे सरकारकडून असे समर्थन केले जाते की, अब्जावधी रुपयांची गुंतवणूक असलेली विकासकामे ह्यामुळे रखडली होती. तात्कालिक

फायद्यासाठी दीर्घकालीन व अपरिवर्तनीय तोट्यांकडे जाणीवपूर्वक डोळेझाक केली जाते : तीही अस्तित्वात असलेल्या नियमांची मोडतोड करून व स्थानिक जनतेचा वनाधिकार व मत नाकारून. तत्कालीन मंत्र्यांच्या कार्यकाळात पर्यावरणाची फार काळजी घेतली जात होती असेही नाही; कारण, एकट्या २०१३ ह्या वर्षात ९८ कोटसा-खाण-प्रकल्पांना मंजूरी देण्यात आली होती!

अशा मंजूरीसाठी आलेल्या सर्व प्रकल्पांची छाननी राष्ट्रीय स्तरावर गठित केल्या विविध हरित प्राधिकरणांच्या शिफारशींवर केली जाते. पण गंधीर बाब ही आहे की, प्राधिकरणाच्या बहुसंख्य सदस्यांना वा त्यांच्या प्रमुखाना पर्यावरणविषयक बाबींची सर्वकष जाणीवच नसते व प्रत्यक्ष जागेवरील परिस्थितीबाबत ते अनभिज्ञ असतात. केवळ नियमावलींच्या आधारे वातानुकूलित दालनात निर्णय घेतले जातात. अशा प्रकल्पांना मंजूरी देतानाचे अनेक किस्से लेखामध्ये देण्यात आले आहेत. उदा. ओडिशा राज्यातला

पॉस्कोचा पोलाद प्रकल्प. २०१० साली मंजूर झालेला हा प्रकल्प राष्ट्रीय हरित प्राधिकरणाने २०१२ साली रोखून धरला; पण, आता तो परत मंजूर करताना मात्र २०१० सालच्या निर्णयाला बगल देऊन २००७ साली दिलेली प्राथमिक मंजूरी ग्राह्य धरण्यात आली. ४००० एकर जमीन अधिग्रहित होणाऱ्या ह्या प्रकल्पाला आता प्रतिवर्षी १२० लक्ष मे.टन पोलाद-प्रक्रियेची मंजूरी जरी देण्यात आली असली, तरी मुळात Environmental Impact Assessment (EIA) दरम्यान केवळ ४० लक्ष मे.ट. इतक्याच क्षमतेचा प्रकल्प प्रस्तावित होता व त्यानुसारच त्याची जनसुनावणी देखील केली गेली होती.

अशा अनेक प्रकल्पांच्या धिसाडघाईने घेतलेल्या निर्णयांची उदाहरणे लेखात आहेत. सोबतच माजी पर्यावरण मंत्री जयराम रमेश व पर्यावरण पत्रकार ऋत्विक् दत्त ह्यांच्या मुलाखती व ह्या विषयाशी निगडित चार लेख आहेत. इच्छुकानी हा विषय नीट समजून घेण्यासाठी ते सर्व जरूर वाचावे. ☺

प्रतिसाद

□ अधोगतीला नेणाऱ्या विकासमार्गावर चालताना अत्यावश्यक असलेल्या विचाररत्नांचा पुस्तकरूपी खजिना घेऊन आलेला जानेवारीचा अंक म्हणजे पर्वणीच वाटली.

ह्या अंकाच्या संपादकीय लेखामध्ये एक छोटीशी दुरुस्ती सुचविण्यासाठी हे पत्र. ‘एक तरी ओवी। अनुभवावी।’ हे वचन ज्ञानेश्वरांचं नसून संत नामदेवांचं आहे : ‘नामा म्हणे ग्रंथ श्रेष्ठ ज्ञानेश्वरी । एक तरी ओवी अनुभवावी ॥’

ग.सं.चा अंक दृष्टान्त, सिद्धान्त, विज्ञान, व्याकरण आणि लेखनाचे इतरही अनेक नियम ह्या सर्व दृष्टींनी परिपूर्ण असतो, अचूक असतो म्हणून ही दुरुस्ती सुचवावीशी वाटली. केलेल्या धाडसाबद्दल क्षमा असावी.

—अपर्णा नंदापुरे, लोणी, जि. यवतमाळ

(चूक लक्षात आणून दिल्याबद्दल धन्यवाद. दिलीप कुलकर्णी हे चुका करत नाहीत असं नाही; आणि त्या दाखवल्यास रागावतात असंही नाही. त्यामुळे त्याला ‘धाडस’ म्हणण्याचं काहीच कारण नाही. चूक स्वीकारण्यातून आणि सुधारण्यातून माणसाची प्रगतीच होते! —दि.कु.)

□ डिसेंबरच्या अंकात काहीसा निराशेचा सूर जाणवला आणि वाईट वाटले. पर्यावरणाबद्दल मलाही आस्था आहेच; म्हणूनच तर आपल्याशी जोडला गेलो. परंतु, आपण ज्यांची उदाहरणे देता अशी अपवादात्मक माणसे सोडली, तर आमच्यासारख्या हजारांना थोडेबहुतच पर्यावरणीय वागणे जमते. (ज्यांना कशाचीच जाण नाही, त्या बहुसंख्यांपेक्षा आम्ही निश्चितच चांगले—पण तेवढेच!) सारी जीवनशैलीच पर्यावरणविरोधी झालेली असताना एकेका गोष्टीचा विचार केला तरी पोटात भीतीचा गोळा उठतो. आकाशच फाटले असताना किती टिगळ लावाल? परंतु, आपण आजपर्यंत हजारांचे सकारात्मक प्रबोधन केले; लेखन वाचण्याचा आनंद दिला. म्हणून जगाचे काय व्हायचे ते होईल व त्याची काळजी करण्यास निसर्ग समर्थ आहे. तो आपल्या मार्गाने रस्ता काढतच असतो. आपण आपले कार्य स्वतःच्या व आमच्या आनंदासाठी असेच चालू द्यावे. आम्ही सर्व जण मनाने १०० टक्के व कृतीमध्ये आपापल्या क्षमतेप्रमाणे आपल्या सोबत आहोत.

—वल्लभदास गोयदानी, सोलापूर

(कृतीची टक्केवारी अत्यल्प राहते, हीच तर निराश करणारी बाब आहे. प्रबोधनाचा परिणाम कृतीतूनच दिसायला हवा ना? —दि.कु.)

नाशकातील ‘जीवन-उत्सव’त २-३ दिवस सहभागी झाल्यानंतर; ‘हरित-साधकां’समवेत राहिल्यानंतर आपल्याला काय वाटलं ह्या विषयीची ही मनमोकळी प्रतिक्रिया आहे वेंगुल्यांच्या अजित परब ह्यांची.

□ मी कॉलेज-जीवनापासून निसर्गप्रती संवेदनशील होतो. पर्यावरणाची समज आल्यानंतर मी ह्या जगात स्वतःला abnormal समजत होतो. प्रत्येक कृतीच्या प्रारंभी मन द्विधा व्हायचे आणि त्यातून निर्माण होणारे द्वंद्व अस्वस्थता आणायचे. व्यवहारी जगासाठी लागणारा पर्याय निवडून पोकळ कृती करण्याची तडजोडच मी करत आलोय ह्याची बोचणी ‘ग.सं.’ वाचायला लागल्यानंतर सुरू झाली.

मी एक आर्किटेक्ट आणि एक व्यापारी सुद्धा. सध्याच्या व्यवहारात ह्या दोन्ही मार्गानी आलेली संपत्ती बहुतरुन निसर्गहानीतूनच असते. मग त्यातल्या त्यात कमी विध्वंसक मार्ग निवडायचे एवढीच काय ती स्वतःची फसवणूक. ‘हळूहळू वळू या’ असे म्हणताना पूर्ण वळणार नाही ह्याचीही खबरदारी कुठेतरी आतून घेतली जात होती. पण, स्वतःला असे दीर्घकाळ फसविणे आता पेलवणारे नाही. दोहनाचा निर्भेळ आनंद घेण्यासाठी मन अगदी व्याकूळ आहे.

‘ग.सं.’मधील हरित साधकांविषयी वाचताना

बऱ्याच वेळा शंका यायच्या. प्रत्येक वस्तू स्पर्श करूनच तपासायचा माझा स्वभाव पडल्याने जीवन-उत्सवाला प्रत्यक्ष येऊनच खात्री करायची असे ठरविले. पूर्वग्रहानेच प्रत्येक व्यक्तीला बघताना ‘स्वतःचे समर्थन’ असा हेतू असावा कदाचित. परंतु, प्रत्यक्षात एकेका व्यक्तीमुळे मला अंतर्मुख व्हायला भाग पाडलं. मी तर म्हणून की, पाच पुस्तकांच्या पलीकडच्या जिवंत ग्रंथांचं दर्शन मला नाशकात झालं. संन्यस्त संसारी सोनेजी, विचारी संचेती बहिणी, अंतर्मुखी जाजू, स्पष्टवक्ता नागेश ह्यांच्याबरोबरच दृढनिश्चयी अजित टक्के व पंधरा हजारांहून अधिक भारतीय वृक्ष लावून जगवणारे वृक्षमित्र शेखर गायकवाड ह्या सर्वांमुळे ‘निश्चयी राहता येतं’ असा विश्वास मिळाला.

‘निसर्गविरोधी कृतीमधून होणारी अस्वस्थता टाळण्यासाठी अधिकाधिक हरित वाचन करायचं’ ह्यातूनही मी बाहेर पडलोय. स्वतःशी पूर्वीपेक्षा जास्त प्रामाणिक राहिल्याने ठाम विचार व स्पष्ट नकार एवढं तरी गेल्या पंधरा दिवसांत जुळून आलंय आणि त्यातून मानसिक स्वास्थ्यदेखील मिळालंय.

आजच्या परिस्थितीविषयी असमाधानी असणाऱ्या आणि विधायक विकासाची स्वप्न पाहणाऱ्या प्रत्येकाला मूलभूत वैचारिक मार्गदर्शन करणारी विचारकथा

विकासस्वप्न

एक नवी जीवनदृष्टी!

दिलीप कुलकर्णी

पृष्ठे : १७६

किंमत : ₹ १००

टपालखर्च : ₹ २०

संतुलन प्रकाशन

एप्रिल-मे हे महिने म्हणजे आंब्यांचा हंगाम.

अन् आंबा म्हणजे फक्त हापूस.

त्याचा रंग, स्वाद, चव... अहाहा!

पण, क्षणभर थांबा.

हापूसची पेट्टी आणायला जाण्यापूर्वी

हापूसचे खरे रंग

ही पुस्तिका वाचा. ती फळं नसून विषाचे प्याले कसे आहेत; ते पर्यावरणाची हानी कशी करतात हे समजून घ्या.

अन् तरीही ‘हापूसच खायचा’ असं वाटलं, तर अवश्य खा. देव(च) आपलं भलं करो!

पृष्ठे : २४

किंमत : ₹ ५

टपालखर्च : ₹ २

संतुलन प्रकाशन

‘राजहंस प्रकाशना’नं प्रकाशित केलेली ही पुस्तकं आपण वाचली आहेत का?

□ निसर्गाघण : पर्यावरणाचा मूलगामी आणि एकात्म विचार । रु.१८०

□ हसरे पर्यावरण : शालेय विद्यार्थ्यांसाठी संवाद-शैलीतलं पुस्तक । रु.८०

□ दैनंदिन पर्यावरण : खुसखुशीत शैलीतील १०१ कृति-कणिका । रु.१००

□ अणु-विवेक : अण्वस्त्रं, अणुचाचण्या आणि अणुवीज ह्यांच्या महाभयंकर, विनाशकारी वास्तवाची पुराव्यांसह माहिती । रु.१२५

□ सम्यक् विकास : मानवजातीला खऱ्या विकासाकडे नेणाऱ्या मार्गाचा शोध । रु.१२०

□ वेगळ्या विकासाचे वाटाडे : विकासाचा सुयोग्य मार्ग दाखविणाऱ्या पाच विचारवंतांच्या विचारांचा परिचय । रु.१५०

□ सौर आरोग्य : व्यक्ती, परिवार, समाज आणि पर्यावरण ह्या स्तरांवरील आरोग्याचा एकात्म विचार । रु.९०

□ बदलू या जीवनशैली (भाग १ व २) : ‘गतिमान संतुलना’तील निवडक संपादकीयांचं संकलन । रु.८० प्रत्येकी

□ हरित साधक : स्वास्थ्य, आंतरिक विकास आणि पर्यावरण-संतुलन ह्यांसाठी जीवनशैलीत परिवर्तन केलेल्या असामान्य सामान्यांचा परिचय. (संकलित) । रु.१००

सौर दिनदर्शिका

सौर चैत्र, शके १९३६ (मार्च-एप्रिल २०१४)

रवि	सोम	मंगळ	बुध	गुरु	शुक्र	शनि
३०						१
२० एप्रिल						मार्च २२
२	३	४	५	६	७	८
२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
९	१०	११	१२	१३	१४	१५
३०	३१	१	२	३	४	५
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२
६	७	८	९	१०	११	१२
२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९

गतिमान संतुलन सौर चैत्र, शके १९३६

पंजीकरण क्र. : MAHMAR/2002/12860
घोषणापत्र क्र. : PHM/SR/176/VIII/2002, दि.३/१०/२००२

गतिमान संतुलन

□ फक्त एका वर्षाचीच वर्गणी स्वीकारली जाईल.
□ वार्षिक वर्गणी टपालखर्चासह आहे. □ अंक दरमहा दि.२१ला पोस्टात टाकला जातो. महिनाअखेरपर्यंत तो न मिळाल्यास तशी पोस्टकार्डवरील तक्रार कुडावळ्यास पाठवा. प्रती शिल्लक असल्यास दुसरी प्रत पुढच्या अंकासोबत अवश्य पाठवली जाईल. □ जुन्या अंकांच्या प्रती शिल्लक नसतात. □ वार्षिक वर्गणी म.ऑ.ने कुडावळ्यास पाठवावी, चेक नकोत. □ वर्गणी पुण्यात उज्ज्वल ग्रंथ भांडार, अप्पा बळवंत चौक, येथे रोखीने भरता येते.

हे मासिक मुद्रक, प्रकाशक व मालक दिलीप दत्तात्रय कुलकर्णी ह्यांनी स्मिता प्रिंटर्स, १०१९ सदाशिव पेठ, पुणे ४११०३० येथे छापवून घेऊन १ मेघदूत, स्नेहनगर, पुणे ४११०३० येथे प्रकाशित केले. संपादक : दिलीप दत्तात्रय कुलकर्णी

पंजीकृत नियतकालिक (Registered Newspaper)

प्रेषण : स.प.महाविद्यालय, पुणे ४११०३०
डाकधरातून; दरमहा दि.२१ला

टपालने सवलतीच्या दरत पाठवण्याचा परवाना क्र. : PNCW/M-186/2012-2014

तिकिटाशिवाय पाठवण्याचा परवाना क्र. : WPP-13

खाली चिकटवलेल्या आपल्या नाव-पत्त्याच्या चिटीवरचा कालावधी मार्च १४ असा नोंदलेला असेल, तर आपली वर्गणी ह्या अंकाबरोबर संपते. कृपया त्वरित नूतनीकरण करा.

पावती क्रमांक

कालावधी पर्यंत

प्रति

प्रे } गतिमान संतुलन,
ष } कुडावळे ४१५७१२,
क } ता. दापोली, जि. रत्नागिरी